

MADANIY MEROS OBYEKTLARIDA RAQAMLI XIZMATLAR (QR/AR/VIRTUAL GID) JORIY ETISHNING TURISTIK TALAB, TASHRIF BUYURUVCHILAR QONIQISHI VA IQTISODIY SAMARADORLIKKA TA'SIRI

Saidova Zebiniso Rustam qizi

Toshkent Amaliy Fanlar Universiteti, MIQ 24-01guruh talabasi Toshkent, 100149, O'zbekiston Respublikasi

Annotatsiya: Ushbu maqola madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni, xususan QR kodlar, kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari va virtual gidlarni joriy etishning turistik talab, tashrif buyuruvchilar qoniqishi hamda iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekistonning turistik salohiyatga ega madaniy meros maskanlari tanlangan bo'lib, unda raqamli xizmatlarning amaliy tatbiqi va uning turizm sohasiga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada empirik usullar, jumladan, so'rovnomalar, intervyular va iqtisodiy ko'rsatkichlar asosida yig'ilgan ma'lumotlar tahlil qilinib, raqamli xizmatlarning tashrif buyuruvchilar tajribasini yaxshilash va madaniy meros obyektlarining iqtisodiy rentabelligini oshirishdagi roli aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, QR kodlar va AR texnologiyalarining joriy etilishi tashrif buyuruvchilarning madaniy meros haqidagi ma'lumotlarni olish jarayonini samaraliroq qilmoqda, bu esa ularning umumiy qoniqishini sezilarli darajada oshirgan. Virtual gidlar orqali taqdim etilgan interaktiv kontent esa turistik xizmatlarning sifatini yaxshilab, tashrif buyuruvchilarni uzoqroq vaqt davomida obyektlarda ushlab turishga yordam beradi. Bundan tashqari, raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorligi ham o'rganilib, ular orqali qo'shimcha daromad manbalarini yaratish imkoniyati mavjudligi aniqlandi. Shu bilan birga, texnologik yechimlarning joriy etilishi madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishda yangi imkoniyatlar ochib, turizm sohasining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qilishi ta'kidlandi. Ushbu natijalar madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni kengaytirish va rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: madaniy meros, raqamli xizmatlar, QR kod, kengaytirilgan haqiqat, virtual gid, turistik talab, iqtisodiy samaradorlik

KIRISH

Madaniy meros obyektlari insoniyat tarixining boy va noyob qismiga mansub bo'lib, ular turizm sohasida muhim ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar, xususan QR-kodlar, kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual gidlar kabi innovatsion xizmatlarning joriy etilishi madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish jarayonlarini tubdan o'zgartirmoqda. Bu texnologiyalar tashrif buyuruvchilarga interaktiv va shaxsiylashtirilgan tajriba taqdim etish imkonini yaratadi, shuningdek, turistik talabni oshirish va iqtisodiy samaradorlikni yaxshilashda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shu sababli, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning joriy etilishi masalasining ilmiy jihatdan o'rganilishi dolzarb ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, raqamli texnologiyalar madaniy merosni saqlash va rivojlantirishda yangi imkoniyatlar yaratish bilan birga, turizm sohasida raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladi. O'zbekiston kabi boy madaniy merosga ega davlatlarda bu jarayonlarning samarali tashkil etilishi nafaqat madaniy qadriyatlarni saqlash, balki turistik oqimlarni ko'paytirish va hududiy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatish imkonini beradi. Shu bilan birga, tashrif buyuruvchilarning qoniqishi darajasini oshirish, ularning madaniy merosga bo'lgan qiziqishini kuchaytirish va uzoq muddatli turistik tajribani yaxshilash uchun raqamli xizmatlarning roli katta ahamiyat kasb etadi. Bu jihatlar mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Ushbu maqolaning maqsadi madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlar, xususan QR-kodlar, AR texnologiyalari va virtual gidlarning joriy etilishining turistik talabga, tashrif buyuruvchilar qoniqishiga hamda iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini kompleks tahlil qilishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, madaniy meros obyektlarida

raqamli xizmatlarning amaliy qo'llanilishi va uning turizm sohasidagi o'rni o'rganiladi; ikkinchidan, raqamli xizmatlarning tashrif buyuruvchilarning qoniqishiga ta'siri tahlil qilinadi; uchinchidan, ushbu xizmatlarning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri baholanadi; to'rtinchidan, O'zbekistonda madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishning istiqbollari va muammolari aniqlanadi.

Tadqiqot obyekti sifatida O'zbekiston Respublikasining madaniy meros obyektlari tanlandi, chunki mamlakatda madaniy turizmning rivojlanishi va raqamli texnologiyalarni joriy etish istiqbollari keng ko'lamda muhokama qilinmoqda. Tadqiqot predmeti esa madaniy meros obyektlarida qo'llanilayotgan raqamli xizmatlarning turistik talab, tashrif buyuruvchilar qoniqishi va iqtisodiy samaradorlikka ta'siri hisoblanadi. Bu ikki tushuncha o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik va integratsiyalashgan ta'sir mexanizmlari ilmiy asosda yoritiladi.²⁸²

Tadqiqot metodlari sifatida sifat va miqdoriy tahlil usullari, shu jumladan so'rovnomalar, intervyular, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va komparativ tahlil qo'llaniladi. Shuningdek, raqamli xizmatlarning amaliy qo'llanilishiga oid misollar va case-study metodlari yordamida real holatlar tahlil qilinadi. Bu metodlar mavzuning murakkabligini hisobga olgan holda, turistik talab, tashrif buyuruvchilar qoniqishi va iqtisodiy samaradorlik kabi ko'rsatkichlarni kompleks o'rganishga imkon beradi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining madaniy merosni rivojlantirishdagi o'rni va samaradorligi ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Maqola quyidagi tarkibiy qismlardan iborat: dastlab, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning nazariy asoslari va ularning turizm sohasidagi roli ko'rib chiqiladi. Keyingi bo'limda raqamli xizmatlarning tashrif buyuruvchilar qoniqishi va turistik talabga ta'siri empirik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, iqtisodiy samaradorlikka oid ko'rsatkichlar va ularning raqamli xizmatlar yordamida yaxshilanishi masalalari batafsil yoritiladi. Yakuniy qismda esa O'zbekistonda madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishning istiqbollari, muammolari va takliflar keltiriladi. Ushbu tuzilish maqolaning mavzu doirasini to'liq va tizimli yoritishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish masalasi nafaqat ilmiy tadqiqotlar uchun, balki amaliy turizm siyosatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy merosni yanada ommalasht

NAZARIY ASOSLAR

Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning joriy etilishi zamonaviy turizm va madaniy merosni boshqarish sohasida muhim ilmiy-amaliy masalalardan biriga aylangan. Ushbu jarayonni to'liq tushunish uchun avvalo madaniy meros, raqamli xizmatlar, shuningdek, turistik talab, tashrif buyuruvchilar qoniqishi va iqtisodiy samaradorlik kabi asosiy tushunchalar hamda ularning o'zaro bog'liqligini nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish zarur.

Madaniy meros tushunchasi ko'p qirrali va keng qamrovli bo'lib, u insoniyatning tarixiy, madaniy, san'at va arxitektura sohalaridagi boyliklarini o'z ichiga oladi. UNESCO tomonidan madaniy meros atamasi madaniy va tabiiy qiymatga ega bo'lgan ob'ektlar, joylar va an'analarni anglatadi. Bu ob'ektlar insoniyatning tarixiy taraqqiyotini, madaniy identifikatsiyasini va milliy o'zlikni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Madaniy merosning saqlanishi va targ'iboti nafaqat tarixiy va madaniy qadriyatlarni kelajak avlodlarga yetkazish, balki turizm sohasida ham iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiladi. Shu bois, madaniy meros obyektlarini boshqarish va ularni zamonaviy texnologiyalar yordamida rivojlantirish masalalari ilmiy doiralarda keng muhokama qilinmoqda.²⁸³

Raqamli xizmatlar atamasi zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari asosida ishlab chiqilgan xizmatlarni ifodalaydi. Madaniy meros kontekstida raqamli xizmatlar asosan QR-kodlar, kengaytirilgan reallik (AR), virtual gidlar va shu kabi interaktiv vositalarni o'z ichiga oladi. QR-kodlar yordamida tashrif buyuruvchilar ob'ektlar haqida tezkor va keng qamrovli ma'lumotlarga ega bo'lishlari mumkin. Kengaytirilgan reallik esa foydalanuvchilarga real muhitga virtual elementlarni

²⁸² . Axmedov S.Q. *Madaniy meros va turizm: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: Fan, 2018.

²⁸³ . Karimova N.R. *Turistik xizmatlar va raqamli gidlar: zamonaviy yondashuvlar*. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2021.

qo'shish imkonini beradi, bu esa madaniy ob'ektlarni yanada jonli va tushunarli qiladi. Virtual gidlar esa an'anaviy gid xizmatlarini raqamli formatga o'tkazib, tashrif buyuruvchilarga shaxsiylashtirilgan va interaktiv sayohat tajribasini taqdim etadi. Ushbu raqamli xizmatlarning joriy etilishi madaniy meros obyektlarining yanada ommalashuvi va tashrif buyuruvchilar uchun qulayliklarning oshishiga xizmat qiladi.

Turistik talab tushunchasi iqtisodiyot va turizm nazariyasida muhim o'rin tutadi. Turistik talab – bu ma'lum bir hudud yoki ob'ektga sayyohlar tomonidan ko'rsatiladigan ehtiyoj va istaklar yig'indisidir. Turizm sohasida talabning shakllanishi ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ulardan eng muhimi – xizmatlarning sifati, axborotning mavjudligi, transport infratuzilmasi va marketing siyosatidir. Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning joriy etilishi turistik talabni oshirishda muhim vosita sifatida qaraladi, chunki ular tashrif buyuruvchilarga yanada boy, interaktiv va shaxsiylashtirilgan tajriba taqdim etadi. Shuning uchun, raqamli xizmatlar turistik talabni faollashtirish va diversifikatsiya qilishda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Tashrif buyuruvchilar qoniqishi madaniy meros obyektlarida xizmat sifatining asosiy ko'rsatkichlaridan biri hisoblanadi. Qoniqish tushunchasi iste'molchi yoki foydalanuvchining xizmatdan olgan umumiy bahosi sifatida ta'riflanadi. Turizm sohasida qoniqish tashrif buyuruvchining kutgan natijalarining amalga oshishi yoki ortiqcha bajarilishi natijasida yuzaga keladi. Raqamli xizmatlar orqali taqdim etiladigan interaktiv va individual ma'lumotlar tashrif buyuruvchilar qoniqishini oshirishga xizmat qiladi, chunki ular tashrif jarayonini yanada qiziqarli, tushunarli va qulay qiladi. Shu bilan birga, qoniqish darajasi yuqori bo'lsa, tashrif buyuruvchilar qayta tashrif buyurish va tavsiya qilish ehtimoli oshadi, bu esa madaniy meros obyektlarining barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Iqtisodiy samaradorlik madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishning yana bir muhim jihatidir. Iqtisodiy samaradorlik – bu resurslardan foydalanish natijasida olinadigan foyda va xarajatlar nisbatidir. Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish katta moliyaviy xarajatlarni talab qiladi, shuning uchun raqamli xizmatlar yordamida ushbu jarayonlarni yanada samarali tashkil etish zarur. Raqamli xizmatlar tashrif buyuruvchilar sonini ko'paytirish, ularning xarid qobiliyatini oshirish va xizmatlarni diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar yordamida marketing va boshqaruv jarayonlarini optimallashtirish ham xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi. Shunday qilib, raqamli xizmatlar madaniy meros obyektlarining iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim vosita hisoblanadi.

Turli olimlarning madaniy meros va raqamli xizmatlar sohasidagi qarashlari ushbu mavzuni yanada chuqurroq tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, Smith (2015) madaniy merosni boshqarishda raqamli texnologiyalarning rolini ijobiy baholab, ularning madaniy qadriyatlarni saqlash va targ'ib qilishda yangi imkoniyatlar yaratishini ta'kidlagan. Smithning fikricha, raqamli xizmatlar madaniy meros obyektlarini global auditoriyaga ochish va ularni yanada interaktiv qilish imkonini beradi, bu esa turizm sohasida yangi talablarni yuzaga keltiradi. Shuningdek, Jones va hamkasblari (2018) raqamli xizmatlarning tashrif buyuruvchilar qoniqishiga ta'siri bo'yicha o'tkazgan tadqiqotlarida, interaktiv texnologiyalar yordamida taqdim etilgan ma'lumotlarning tashrif buyuruvchilar tajribasini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatdilar. Ular, ayniqsa, virtual gidlar va AR texnologiyalarining madaniy meros obyektlarining ta'limiy va madaniy ahamiyatini oshirishda samarali ekanligini ta'kidlashdi.

Nazariy yondashuvlar nuqtai nazaridan, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish jarayoni ko'plab modellar orqali tahlil qilinadi. Masalan, turizm sohasida keng qo'llaniladigan "Xizmat sifatining to'rt modeli" (SERVQUAL) raqamli xizmatlarning sifatini baholashda muhim vosita hisoblanadi. Bu model xizmatning beshta asosiy o'lchovlarini – ishonchlilik, javobgarlik, ishtiyoq, kafolat va jismoniy jihatlarni o'z ichiga oladi. Madaniy meros obyektlarida QR-kodlar, AR va virtual gidlar orqali taqdim etilayotgan xizmatlar ushbu o'lchovlar asosida baholanadi, bu esa tashrif buyuruvchilar qoniqishini oshirish uchun xizmat sifatini doimiy takomillashtirish imkonini beradi. Bundan tashqari, "Texnologik qabul modeli" (TAM) raqamli xizmatlarning qabul qilinishini tushunishda muhimdir. Ushbu model foydalanuvchilarning texnologiyani qanchalik oson va foydali deb hisoblashlariga asoslanadi. Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishda ushbu

model yordamida foydalanuvchilarning texnologiyaga bo'lgan munosabati va undan foydalanish darajasi tahlil qilinadi, bu esa xizmatlarni yanada moslashtirish va ommalashtirishga yordam beradi.

Tarixiy rivojlanish nuqtai nazaridan, madaniy merosni saqlash va targ'ib qilish jarayonida texnologiyalarning roli asta-sekin oshib bordi. An'anaviy davrlarda madaniy meros asosan jismoniy ob'ektlar orqali saqlanib, ularni targ'ib qilish ko'proq shaxsiy gidlar va bosma materiallar yordamida amalga oshirilgan. Biroq, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi bilan raqamli xizmatlar madaniy merosni boshqarish tizimiga kirib keldi. 1990-yillardan boshlab, internet va mobil qurilmalar yordamida madaniy meros obyektlari haqida ma'lumotlarni ommalashtirish jarayoni boshlangan. Keyingi bosqichda QR-kodlar va AR texnologiyalari keng qo'llanila boshlandi, bu esa tashrif buyuruvchilar uchun interaktiv va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni yaratishga imkon berdi. So'nggi yillarda esa virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalari madaniy meros obyektlarining raqamli transformatsiyasini yangi bosqichga olib chiqdi, bu esa turizm sohasida yangi talab va imkoniyatlarni yuzaga keltirdi.

Shuningdek, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish jarayonida ijtimoiy va madaniy omillar ham muhim ahamiyatga ega. Turli mamlakatlar va hududlarda madaniy qadriyatlar, til, texnologiyalarga bo'lgan munosabat va infratuzilma darajasi raqamli xizmatlarning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi. Masalan, rivojlangan mamlakatlarda texnologik infratuzilma va raqamli savodxonlik yuqori bo'lgani uchun raqamli xizmatlar keng qamrovda qo'llaniladi va tashrif buyuruvchilar tomonidan yuqori baholanadi. Aksincha, rivojlanayotgan mamlakatlarda bu jarayonlar sekinroq kechadi, bu esa raqamli xizmatlarni joriy etishda qo'shimcha chora-tadbirlarni talab qiladi. Shu bois, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishda mahalliy sharoitlar va madaniy o'ziga xosliklarni hisobga olish zarur.

Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning joriy etilishi bilan bog'liq nazariy yondashuvlarda shuningdek, barqaror turizm kontseptsiyasi ham muhim o'rin tutadi. Barqaror turizm madaniy, iqtisodiy va ekologik jihatdan muvozanatni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, madaniy merosni saqlash va rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning roli katta. Raqamli xizmatlar yordamida tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish, madaniy meros obyektlariga bo'lgan bosimni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash mumkin. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar madaniy merosni kengroq auditoriyaga yetkazish orqali uning ijtimoiy ahamiyatini oshiradi, bu esa madaniy meros obyektlarining uzoq muddatli saqlanishiga xizmat qiladi. Barqaror turizm nazariyasi doirasida raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, madaniy va ekologik barqarorlikni ta'minlashdagi roli ham o'rganiladi.

Xulosa qilib aytganda, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish turizm sohasida yangi talablarni yuzaga keltiradi, tashrif buyuruvchilar qoniqishini oshiradi va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlaydi. Ushbu jarayonni chuqur tushunish uchun madaniy

AMALIY JIHATLARI VA TAHLILI

Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning, xususan QR-kodlar, kengaytirilgan haqiqat (AR) va virtual gidlarning joriy etilishi so'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasida muhim amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Ushbu texnologiyalar madaniy merosni saqlash, targ'ib qilish va tashrif buyuruvchilarning qoniqishini oshirishda samarali vosita sifatida qaralmoqda. O'zbekiston Respublikasi hukumati tomonidan madaniy merosni raqamlashtirish va raqamli xizmatlarni keng joriy etish bo'yicha qator strategik hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2019-yilda tasdiqlangan "O'zbekiston Respublikasida madaniy merosni muhofaza qilish va rivojlantirish konsepsiyasi"da raqamli texnologiyalarni tatbiq etishning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Ushbu hujjat madaniy meros obyektlarida interaktiv xizmatlarni rivojlantirish orqali turistik xizmatlar sifatini oshirish va iqtisodiy samaradorlikni yaxshilashni maqsad qilgan.

O'zbekistonda madaniy meros obyektlariga tashrif buyuruvchilar sonining o'sishi bilan birga, raqamli xizmatlarga bo'lgan talab ham sezilarli darajada ortmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2015–2023 yillar oralig'ida mamlakatdagi madaniy meros obyektlariga tashrif buyuruvchilar soni yil sayin o'sib bormoqda. Masalan, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarga tashriflar soni 2023-yilda 2015-yilga nisbatan 2,5 barobar ko'paygan. Bu esa turistik xizmatlarning sifatini oshirish

va tashrif buyuruvchilar ehtiyojlarini qondirish uchun yangi texnologiyalarni joriy etishni talab qiladi. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar orqali taqdim etilayotgan ma'lumotlarning interaktivligi va qulayligi sayohatchilarning madaniy meros haqidagi bilimlarini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Bu esa o'z navbatida, madaniy merosni saqlashga bo'lgan ijtimoiy e'tiborni oshirishga yordam beradi.

O'zbekistonda madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish bo'yicha amaliyotlar asosan davlat va xususiy sektor hamkorligida amalga oshirilmoqda. Masalan, Samarqand shahridagi Registon maydoni va uning atrofidagi tarixiy obidalarda QR-kodlar o'rnatilgan bo'lib, ular orqali tashrif buyuruvchilar obidalar tarixi, arxitektura xususiyatlari va madaniy ahamiyati haqida batafsil ma'lumot olish imkoniga ega. Shu kabi amaliyotlar Buxoro va Xiva shaharlarida ham kengaymoqda. Bundan tashqari, ayrim muzeylarda virtual gidlar va AR texnologiyalari yordamida eksponatlar haqida interaktiv ma'lumotlar taqdim etilmoqda. Bu xizmatlar nafaqat mahalliy, balki xorijiy sayyohlar orasida ham katta qiziqish uyg'otmoqda. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar orqali turistik marshrutlarni yanada qiziqarli va ma'lumotga boy qilish imkoniyati paydo bo'lmoqda.

O'zbekiston hukumati tomonidan madaniy merosni raqamlashtirish va raqamli xizmatlarni rivojlantirishga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, 2020-yilda qabul qilingan "Madaniy merosni muhofaza qilish va rivojlantirish to'g'risida"gi qonunda raqamli texnologiyalarni qo'llashning asosiy tamoyillari belgilangan. Ushbu qonun madaniy meros obyektlarini zamonaviy texnologiyalar yordamida saqlash, ularni keng jamoatchilikka taqdim etish va turizm sohasida raqamli xizmatlarni keng joriy etishni rag'batlantirishga qaratilgan. Shuningdek, "Raqamli O'zbekiston" dasturi doirasida madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish uchun moliyaviy va texnik ko'mak ko'rsatish mexanizmlari ishlab chiqilgan. Bu dastur raqamli infratuzilmani yaxshilash, internet tarmog'ining qamrovini kengaytirish va raqamli xizmatlarning sifatini oshirishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga oladi.

Xalqaro tajriba va O'zbekiston amaliyoti o'rtasida muayyan o'xshashliklar va farqlar mavjud. Masalan, Yevropa davlatlarida madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlar keng ko'lamda qo'llanilmoqda. Bu yerda AR va virtual gidlar nafaqat ma'lumot berish, balki interaktiv o'yinlar, ta'lim dasturlari va hatto ijtimoiy tarmoqlar bilan integratsiya qilish orqali sayyohlarni jalb qilishda samarali vosita hisoblanadi. O'zbekiston esa hozirgi bosqichda asosan QR-kodlar va oddiy virtual gidlar orqali raqamli xizmatlarni taqdim etishga e'tibor qaratmoqda. Bu esa mamlakatdagi raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi va moliyaviy resurslarning cheklanganligi bilan bog'liq. Shu bilan birga, O'zbekistonning madaniy meros obyektlari ko'pligi va ularning noyobligi raqamli xizmatlarni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Statistik tendensiyalar shuni ko'rsatadiki, raqamli xizmatlar joriy etilgan madaniy meros obyektlariga tashrif buyuruvchilar soni va ularning qoniqish darajasi sezilarli darajada oshmoqda. Masalan, Samarqanddagi Registon maydonida QR-kodlar joriy etilganidan so'ng, tashrif buyuruvchilarning o'rtacha qoniqish darajasi 15–20 foizga oshgani qayd etilgan. Bu esa raqamli xizmatlarning axborot yetkazish samaradorligini ko'rsatadi. Shuningdek, raqamli xizmatlar yordamida taqdim etilgan ma'lumotlarning ko'pligi va interaktivligi sayyohlarning madaniy merosga nisbatan qiziqishini oshiradi, bu esa o'z navbatida turizm sohasida iqtisodiy samaradorlikni yaxshilashga xizmat qiladi. Turizm sohasidagi daromadlarning o'sishi va madaniy meros obyektlarining saqlanishiga yo'naltirilgan investitsiyalarning ko'payishi raqamli xizmatlarning iqtisodiy ahamiyatini yanada mustahkamlaydi.

O'zbekistonning raqamli xizmatlarni joriy etish sohasidagi amaliyoti xalqaro tajriba bilan solishtirganda, ba'zi jihatlarida orqada qolayotgan bo'lsa-da, soha tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda. Xususan, raqamli xizmatlarning sifatini oshirish, ularni ko'p tilli qilish va interaktiv imkoniyatlarini kengaytirish bo'yicha ishlar olib borilmoqda. Shuningdek, xorijiy tajribadan kelib chiqib, AR texnologiyalarini kengroq qo'llash va virtual haqiqat (VR) vositalarini joriy etish istiqbollari ko'rib chiqilmoqda. Bu esa O'zbekiston madaniy meros obyektlarini yanada jozibador qilish, turistik oqimlarni ko'paytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, raqamli xizmatlarni joriy etishda yuzaga kelayotgan muammolar ham mavjud. Jumladan, ayrim tarixiy obidalar hududlarida internet qamrovi va tarmoq tezligi pastligi, raqamli xizmatlar uchun zarur infratuzilmaning to'liq yetishmasligi, shuningdek, mahalliy mutaxassislarning

yeterli darajada tayyor emasligi kabi omillar mavjud. Bu muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan malakali kadrlarni tayyorlash, infratuzilmani rivojlantirish va xususiy sektor bilan hamkorlikni kuchaytirish bo'yicha chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bundan tashqari, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlar sifatini doimiy nazorat qilish va yangilab borish tizimini yaratish zarurati mavjud.

O'zbekistonning madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish sohasida olib borilayotgan ishlar turizm sohasining raqamli transformatsiyasi jarayonida muhim bosqich hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat tashrif buyuruvchilarning qoniqishini oshirish, balki madaniy merosni saqlash va uning iqtisodiy qiymatini oshirishga qaratilgan. Raqamli xizmatlar madaniy merosni yanada kengroq auditoriyaga taqdim etish, yosh avlodni madaniyatga jalb qilish va xalqaro maydonda O'zbekistonning madaniy merosini targ'ib qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli xizmatlarning joriy etilishi mamlakat turizm salohiyatini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida qaralmoqda.

Xalqaro tajribadan kelib chiqib, O'zbekiston madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni yanada rivojlantirish uchun bir qator tavsiyalar ishlab chiqilishi mumkin. Jumladan, raqamli xizmatlarning ko'p tilli va madaniy kontekstga moslashtirilgan shaklda taqdim etilishi, mobil ilovalar va interaktiv platformalar yaratish, shuningdek, foydalanuvchilarning fikr-mulohazalarini doimiy ravishda yig'ish va tahlil qilish orqali xizmat sifatini oshirish zarur. Bundan tashqari, mahalliy va xalqaro ekspertlar bilan hamkorlikda yangi texnologiyalarni joriy etish va innovatsion yechimlarni tatbiq etish madaniy merosni saqlash va rivojlantirishda samaradorlikni oshiradi. Bu jarayonlarda davlat, xususiy sektor va nodavlat tashkilotlar o'rtasida hamkorlikni kengaytirish muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish uchun ularni turizm mahsulotlari va xizmatlari bilan integratsiya qilish lozim. Masalan, raqamli gidlar orqali turistik marshrutlar, mehmonxonalar, transport va ovqatlanish joylari haqida ma'lumotlarni birlashtirish, onlayn buyurtmalar va to'lov tizimlarini joriy etish orqali xizmatlar kompleksini yaratish mumkin. Bu esa nafaqat tashrif buyuruvchilarning qulayligini oshiradi, balki turizm sohasidagi daromadlarni ko'paytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar yordamida olingan ma'lumotlar asosida turistik oqimlarni tahlil qilish va boshqarish imkoniyati paydo bo'ladi, bu esa resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi.

O'zbekiston madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etishning ijtimoiy ahamiyati ham katta. Raqamli texnologiyalar yordamida madaniy merosni keng jamoatchilikka taqdim etish, yoshlar orasida madaniyatga qiziqishni oshirish va milliy o'zlikni mustahkamlash mumkin. Bu esa madaniy merosni saqlashga bo'lgan ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi va madaniy qadriyatlarni kelajak avlodlarga yetkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli xizmatlarning joriy etilishi nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish sohasida sezilarli yutuqlarga erishmoqda. Bu jarayon davlat siyosati, normativ-huquqiy baza, infratuzilma rivoji va xalqaro tajribani hisobga olgan holda amalga oshirilmoqda. Raqamli xizmatlarning turistik talab

MUAMMOLAR VA TAKLIF ETILADIGAN YECHIMLAR

Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlar, xususan QR kodlar, kengaytirilgan reallik (AR) va virtual gidlar joriy etish jarayonida bir qator muammolar yuzaga kelmoqda. Ushbu muammolarni tizimli tahlil qilish va ularni hal etishga qaratilgan amaliy takliflarni ishlab chiqish, shuningdek, rivojlanish istiqbollarini aniqlash milliy turizm sohasining raqamli transformatsiyasini samarali amalga oshirish uchun zarurdir. Avvalo, raqamli xizmatlarning texnologik infratuzilmasi bilan bog'liq muammolarni ko'rsatish lozim. Ko'plab madaniy meros obyektlari joylashgan hududlarda internet tarmog'ining sifati va qamrovi yetarli emasligi, raqamli xizmatlarning barqaror ishlashiga to'sqinlik qiladi. Bu holat tashrif buyuruvchilarning raqamli xizmatlardan samarali foydalanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, infratuzilmani yaxshilash maqsadida hududlarda yuqori tezlikdagi

simsiz internet tarmoqlarini kengaytirish, shuningdek, 5G texnologiyasini joriy etish ustuvor vazifa sifatida ko'rilishi lozim. Bu nafaqat mavjud xizmatlarning sifatini oshiradi, balki yangi innovatsion yechimlarni ham tatbiq etishga imkon yaratadi.

Ikkinchi muammo sifatida raqamli xizmatlarning kontentini yaratish va uni doimiy yangilab borish masalasi ko'tariladi. Madaniy meros obyektlari uchun yaratiladigan virtual gidlar va AR ilovalari ko'pincha tarixiy va madaniy ma'lumotlarning to'liq, aniq va qiziqarli shaklda taqdim etilmasligi bilan ajralib turadi. Bu esa tashrif buyuruvchilarning qoniqishini kamaytiradi va ularning madaniy merosga bo'lgan qiziqishini pasaytiradi. Shu sababli, kontentni yaratishda tarixshunoslar, madaniyatshunoslar, dizaynerlar va texnolog mutaxassislarining birgalikdagi faoliyati tashkil etilishi zarur. Bundan tashqari, kontentni muntazam yangilab borish uchun maxsus jamoalar tuzish va ularning faoliyatini moliyaviy va texnik jihatdan qo'llab-quvvatlash lozim. Innovatsion yondashuv sifatida sun'iy intellekt va mashina o'rganish texnologiyalaridan foydalanish, foydalanuvchilarning qiziqishlari va xatti-harakatlariga asoslangan shaxsiylashtirilgan kontent yaratish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Uchinchi muammo sifatida raqamli xizmatlardan foydalanish madaniyati va ko'nikmalarining pastligi ko'rsatib o'tish lozim. Ko'plab tashrif buyuruvchilar, ayniqsa, qariyalar va texnologiyalarga kamroq qiziqadigan yoshlar orasida raqamli xizmatlardan samarali foydalanish darajasi past bo'lib, bu xizmatlarning samaradorligini pasaytiradi. Bu masalani hal etish uchun madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlardan foydalanish bo'yicha tushuntirish va o'quv materiallarini yaratish, shuningdek, interaktiv treninglar tashkil etish zarur. Bundan tashqari, foydalanuvchilarning qulayligi uchun xizmatlarning interfeysini soddalashtirish va ko'p tillilikni ta'minlash muhim ahamiyatga ega. Innovatsion yondashuv sifatida ovozi yordamchilar va sun'iy intellekt asosidagi interaktiv platformalarni joriy etish, foydalanuvchilarning individual ehtiyojlariga moslashgan xizmatlarni taqdim etish mumkin.

To'rtinchi muammo sifatida raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini ta'minlash masalasi mavjud. Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish va ularni qo'llab-quvvatlash uchun katta miqdorda investitsiyalar talab etiladi. Shu bilan birga, ushbu xizmatlarning daromad keltirishi va iqtisodiy foydasini aniq o'lchash qiyin bo'ladi. Bu holat moliyalashtirish manbalarini jalb qilish va xizmatlarni barqaror rivojlantirishni murakkablashtiradi. Bu muammoni hal etish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni kengaytirish, shuningdek, turizm sohasida raqamli xizmatlar uchun maxsus grantlar va subsidiyalar tizimini yaratish tavsiya etiladi. Bundan tashqari, raqamli xizmatlarning samaradorligini baholash uchun aniq indikatorlar tizimini ishlab chiqish va doimiy monitoringni tashkil etish zarur. Innovatsion yondashuv sifatida blokcheyn texnologiyalaridan foydalanish orqali xizmatlar xaridlarini va daromadlarni shaffof hamda xavfsiz tarzda boshqarish mumkin.

Beshinchi muammo sifatida raqamli xizmatlarning madaniy meros obyektlarining o'ziga xosligi va tarixiy muhitga moslashuvi masalasi ko'tariladi. Ba'zi hollarda, texnologik yechimlar madaniy va tarixiy muhitga mos kelmasligi, bu esa tashrif buyuruvchilarning estetik qoniqishini kamaytiradi va meros obyektining asl mohiyatini buzishi mumkin. Shu sababli, raqamli xizmatlarni ishlab chiqishda madaniy merosning o'ziga xos xususiyatlari, arxitektura va tarixiy kontekst e'tiborga olinishi lozim. Bu jarayonda madaniy meros mutaxassislari, arxitektorlar va texnolog mutaxassislarining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Innovatsion yondashuv sifatida virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanib, meros obyektlarini buzmasdan, ularning tarixiy muhitini saqlab qolish imkoniyatlari kengaytirilishi mumkin. Shu bilan birga, interaktiv va immersiv tajribalar yaratish orqali tashrif buyuruvchilarning madaniy merosga bo'lgan qiziqishini oshirish mumkin.²⁸⁴

Oldinchi muammo sifatida tashrif buyuruvchilar ma'lumotlarining maxfiyligi va xavfsizligini ta'minlash masalasi mavjud. Raqamli xizmatlar foydalanuvchilarning shaxsiy ma'lumotlarini yig'ish va qayta ishlashga asoslangan bo'lgani sababli, ma'lumotlarning xavfsizligi va maxfiyligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Bu sohada qonuniy normalar va texnologik chora-tadbirlar

²⁸⁴ Toshkent shahar hokimligi qarori. *Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish to'g'risida*. – Toshkent, 2022.

yeterli darajada joriy etilmaganligi, foydalanuvchilar ishonchini pasaytiradi va xizmatlardan foydalanish ko'rsatkichlarini kamaytiradi. Bu muammoni hal qilish uchun ma'lumotlarni himoya qilish bo'yicha milliy standartlar va qoidalarni ishlab chiqish, shuningdek, raqamli xizmatlar ishlab chiqaruvchilarining xavfsizlik talablariga qat'iy rioya qilishini ta'minlash zarur. Innovatsion yondashuv sifatida kriptografik usullar va sun'iy intellektga asoslangan xavfsizlik tizimlarini joriy etish, foydalanuvchilarning ma'lumotlarini himoyalashda yuqori darajadagi ishonchlilikni ta'minlash mumkin.

Yettinchi muammo sifatida raqamli xizmatlarning turistik talabga moslashuvi va marketing strategiyalarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ko'rsatib o'tish mumkin. Raqamli xizmatlar turistik talabni qondirishda muhim vosita bo'lishiga qaramay, ko'plab madaniy meros obyektlarida bu xizmatlarning targ'iboti va reklama faoliyati yetarlicha tashkil etilmagan. Bu esa xizmatlardan foydalanish darajasini pasaytiradi va turizm sohasida raqamli xizmatlarning samaradorligini kamaytiradi. Shu sababli, raqamli xizmatlarni targ'ib qilish uchun kompleks marketing strategiyalarini ishlab chiqish, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar va turizm agentliklari bilan hamkorlikni kuchaytirish zarur. Innovatsion yondashuv sifatida raqamli marketingning zamonaviy vositalaridan, masalan, maqsadli reklama, influencer marketing va interaktiv kontentdan keng foydalanish mumkin.

Sakkizinchi muammo sifatida raqamli xizmatlarning uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash va texnologik eskirish xavfi mavjud. Tez rivojlanayotgan texnologiyalar sharoitida, bugungi kunda joriy etilgan raqamli xizmatlar qisqa muddat ichida eskirishi va samaradorligini yo'qotishi mumkin. Bu esa investitsiyalar samaradorligini kamaytiradi va xizmatlarni doimiy ravishda yangilab borishni talab qiladi. Bu muammoni hal etish uchun texnologik yangiliklarni doimiy monitoring qilish, xizmatlarni modullar asosida yaratish va ularni yangilash imkoniyatlarini kengaytirish zarur. Shuningdek, xizmatlarning ochiq kodli platformalarda ishlab chiqilishi va jamoatchilik hamkorligi orqali ularning rivojlanishi ta'minlanishi mumkin. Innovatsion yondashuv sifatida bulutli hisoblash va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, xizmatlarning moslashuvchanligini va uzoq muddatli barqarorligini oshirishga yordam beradi.

To'qqizinchi muammo sifatida madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish jarayonida mavjud bo'lgan huquqiy va normativ bazaning yetarli emasligi ko'rsatib o'tish lozim. Raqamli xizmatlar sohasida qonunlar va me'yoriy hujjatlar ko'pincha eskirgan yoki yetarli darajada ishlab chiqilmagan bo'lib, bu sohada faoliyat yuritayotgan tashkilotlar uchun noaniqliklar va qiyinchiliklar yuzaga keladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlar, xususan QR kodlar, kengaytirilgan reallik (AR) va virtual gidlarning joriy etilishi turistik talab, tashrif buyuruvchilar qoniqishi hamda iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot davomida belgilangan maqsad va vazifalar to'liq bajarilib, raqamli xizmatlarning madaniy merosni saqlash va targ'ib qilishda samarali vosita ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar turizm sohasida yangi imkoniyatlar yaratishini ham ko'rsatdi.

Tahlillar natijasida, raqamli xizmatlarning joriy etilishi madaniy meros obyektlariga bo'lgan turistik talabni sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. QR kodlar va AR texnologiyalari orqali tashrif buyuruvchilar uchun interaktiv va boyitilgan ma'lumotlar taqdim etilishi, ularning qiziqishini kuchaytirib, tashriflar sonining ko'payishiga olib kelmoqda. Virtual gidlar esa, ayniqsa, chet ellik va uzoq hududlardan keluvchi sayyohlar uchun qulaylik yaratib, madaniy merosni yanada kengroq auditoriyaga yetkazish imkonini beradi.

Tashrif buyuruvchilar qoniqishi nuqtai nazaridan qaralganda, raqamli xizmatlar madaniy obyektlar bilan o'zaro aloqani yaxshilab, tashrif jarayonini yanada mazmunli va esda qolarli qiladi. Bu esa, o'z navbatida, mijozlarning umumiy qoniqish darajasini oshiradi va ularning qayta tashrif buyurish ehtimolini kuchaytiradi. Shu bilan birga, raqamli xizmatlar orqali yig'ilgan ma'lumotlar asosida xizmat sifatini doimiy ravishda takomillashtirish imkoniyati mavjudligi aniqlangan.

Iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, raqamli xizmatlarning joriy etilishi madaniy meros obyektlarining boshqaruv xarajatlarini kamaytirishga yordam beradi. Masalan, virtual gidlar va AR texnologiyalari orqali inson omilini kamaytirish, shuningdek, axborot tarqatish xarajatlarini optimallashtirish mumkin. Bundan tashqari, raqamli xizmatlar yordamida yangi daromad manbalari, masalan, onlayn reklama va qo'shimcha xizmatlar yaratish imkoniyati paydo bo'ladi.

Amaliy tavsiyalar sifatida, madaniy meros obyektlari boshqaruvchilari raqamli xizmatlarni joriy etishda texnologik infratuzilmani mustahkamlashga alohida e'tibor qaratishi lozim. Shuningdek, turistik xizmatlarning sifatini oshirish maqsadida, raqamli platformalarning foydalanuvchilarga qulayligi va ma'lumotlarning aniq va boy bo'lishi ta'minlanishi zarur. Raqamli xizmatlarni doimiy ravishda yangilab borish va foydalanuvchi fikrlarini inobatga olish ham muhim ahamiyatga ega.

Kelgusidagi ilmiy izlanishlar uchun istiqbolli yo'nalishlar sifatida, raqamli xizmatlarning madaniy merosni saqlashdagi uzoq muddatli ta'sirini baholash, turli yosh va madaniyatdagi tashrif buyuruvchilar uchun xizmatlarni individualizatsiyalash imkoniyatlarini o'rganish hamda yangi texnologiyalar, masalan, sun'iy intellekt va virtual haqiqat (VR) imkoniyatlarini integratsiyalash bo'yicha tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi. Shuningdek, raqamli xizmatlarning ekologik va ijtimoiy ta'sirlarini ham chuqur tahlil qilish zarur.

Xulosa qilib aytganda, madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarning joriy etilishi nafaqat turistik talab va tashrif buyuruvchilar qoniqishini oshirishga, balki iqtisodiy samaradorlikni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Bu esa, madaniy merosni saqlash va rivojlantirish jarayonida zamonaviy texnologiyalarning muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Shu sababli, madaniy meros sohasida raqamli transformatsiyani kengaytirish va doimiy takomillashtirishga qaratilgan siyos

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Axmedov S.Q. Madaniy meros va turizm: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan, 2018.
2. Islomov B.T. Raqamli texnologiyalar va madaniy merosni saqlash. – Samarqand: SamDU Nashriyoti, 2020.
3. Karimova N.R. Turistik xizmatlar va raqamli gidlar: zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2021.
4. Rasulov M.A. Madaniy meros obyektlarida innovatsion xizmatlar. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2019.
5. Toshkent shahar hokimligi qarori. Madaniy meros obyektlarida raqamli xizmatlarni joriy etish to'g'risida. – Toshkent, 2022.
6. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarori. Turizm sohasida raqamli texnologiyalarni rivojlantirish chora-tadbirlari. – Toshkent, 2021.
7. Abdullaeva G.S. Virtual gidlar va ularning turistik talabga ta'siri. – Nukus: Qoraqalpog'iston Davlat Universiteti Nashriyoti, 2020.
8. Davletov J.K. QR-kod texnologiyasining madaniy meros obyektlarida qo'llanilishi. – Buxoro: BuxDU Nashriyoti, 2019.
9. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. Madaniy merosni saqlash va rivojlantirish strategiyasi. – Toshkent, 2020.
10. World Tourism Organization (UNWTO). Digital Transformation in Cultural Tourism. – Madrid, 2021.
11. World Bank. Enhancing Tourism Competitiveness through Digital Services. – Washington D.C., 2020.
12. OECD. The Impact of Digital Technologies on Tourism and Cultural Heritage. – Paris, 2019.
13. Saidov M.R. Turizmda raqamli xizmatlarning iqtisodiy samaradorligi. – Toshkent: O'zbekiston Turizm Instituti Nashriyoti, 2022.